

Тамара ДОРОХІНА
(Чернігів)
Тетяна ЛУГОВИК
(Чернігів)

Ніжинські етнографічні замітки в щоденнику Є.Ю. Спаської

Євгенія Спаська належить до числа етнографів, які зробили вагомий внесок у вивчення культури і народної творчості різних народів. Разом із тим, упродовж свого творчого життя одним із головних об'єктів її уваги і досліджень була Ніжинщина, «мала батьківщина» етнографа. В науковому доробку вченої є чимало статей, нотаток і описів, присвячених різним галузям і напрямкам культури та народної творчості рідного краю. При цьому особливе місце у спадщині вченої посідають етнографічні щоденники, до яких звертаються етнологи, історики, краєзнавці й мистецтвознавці. Проте життєвий шлях, діяльність і наукова спадщина Є. Спаської й досі не були об'єктом спеціального дослідження.

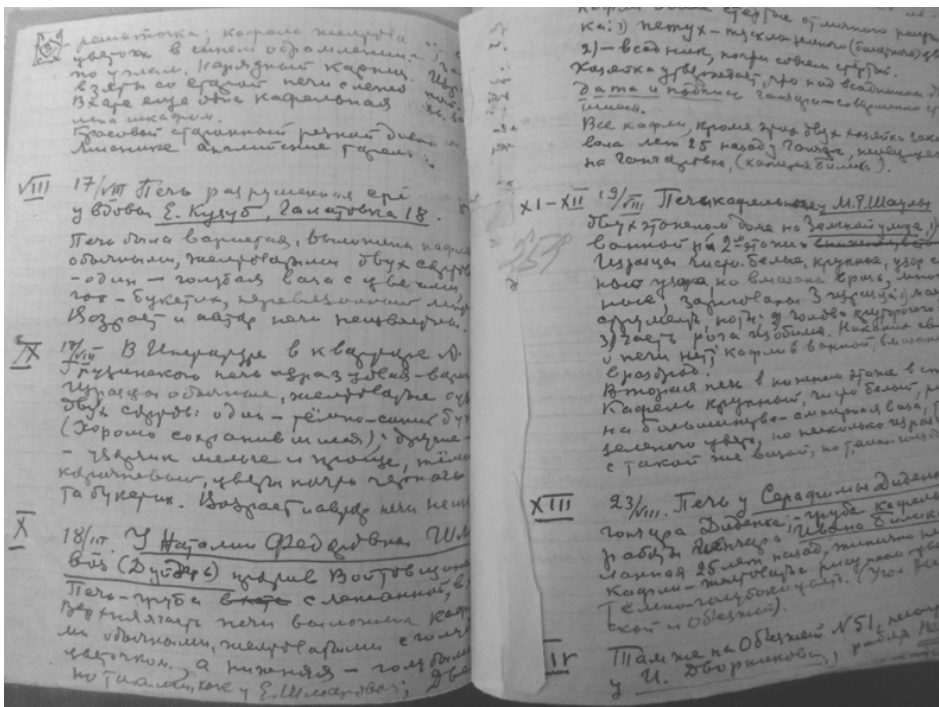
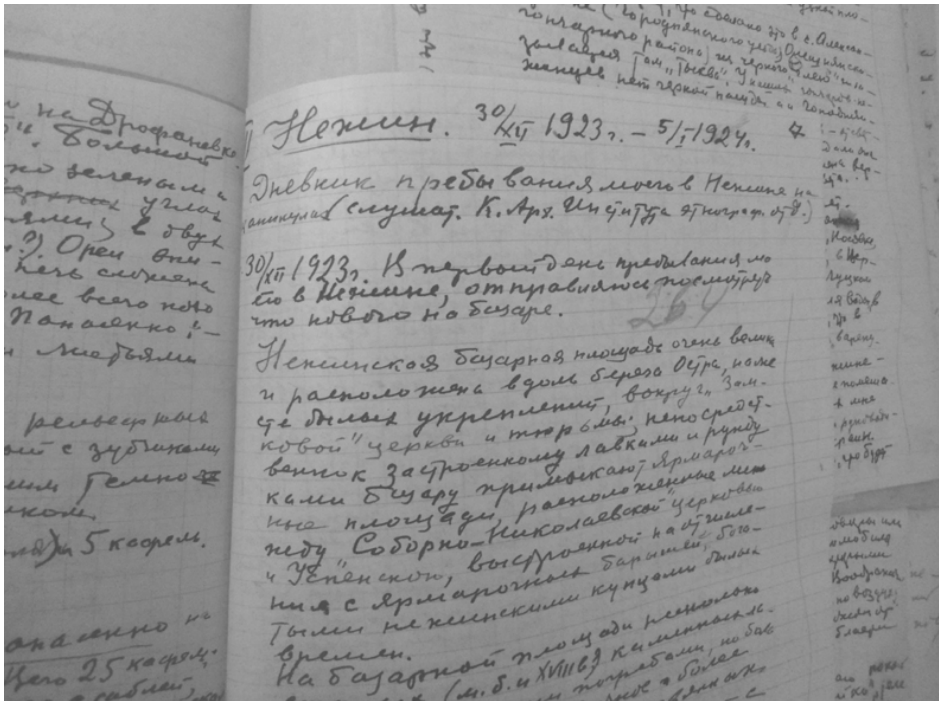
У даній статті здійснена спроба окреслити життєвий шлях дослідниці та проаналізувати ніжинські етнографічні нотатки і замітки у щоденнику вченої.

Євгенія Юріївна Спаська народилася 20 грудня 1891 р. в місті Ніжині, у родині місцевого священика, настоятеля Миколаївського собору, протоієрея Юрія (за церковним йменням – Георгія) Спаського. Батько прагнув надати своїм дітям гарну освіту, тому маленьку Євгенію віддали на навчання до місцевої жіночої гімназії ім. П.І. Кушакевич, яку вона успішно закінчила в 1910 р. Продовжила навчання Євгенія на історико-філологічному відділі Вищих жіночих курсів ім. Гер'є в Москві. В день початку Першої світової війни Євгенія Юріївна отримує диплом вчителя історії, проте буремні події змушують майбутню дослідницю у вересні 1914 р. вступити до Ніжинської приватної фельдшерсько-акушерської школи П.А. Бушtedта. Після шестимісячного навчання вона стає штатною медичною сестрою в Земському шпиталі для поранених вояків. Згодом, у 1915 р. Євгенія їде на Південно-Західний фронт у Галичину та Буковину, щоб виконувати обов'язки хірургічної сестри в прифронтових шпиталях. Після закінчення війни, Євгенія Юріївна, як член Всеросійського земського союзу по наданню допомоги населенню Галичини та Буковини, що постраждало від військових дій, починає активно вивчати традиційні народні художні промисли, бере участь у їх відродженні: організовує в селах артіль з виготовлення вишиванок, виробів ткацтва, різьблення по дереву тощо. Результатом її копіткої праці стала публікація в Києві у 1919 р. «аматорської» розвідки в колективній монографії «Народне мистецтво Галичини і Буковини». «Часто бува, – писав у передмові Микола Біляшівський, – одне добре діло виклика друге, відкрива новий простір для праці. Так було й тут: цілком утилітарне завдання, що взяв на себе «Отдел помощи населению, пострадавшему от войны» Київського комітету Всерос[ійського] земського союзу, – дати заробіток тим, кого захопили страшні події війни, – примусило ближче підійти до народу, придивитись до його життя. І відкрилась одна з сторін цього життя, частина душі народної – краса» [2, с. 7].

Протягом життя доля дарувала Євгенії Юріївні Спаській можливість знайомитися з різними куточками радянської держави й скрізь вона займалася своєю улюбленою справою, покликанням усього її життя – вивчала етнічні особливості народів СРСР. Окрім цього, її життєвий шлях є яскравим прикладом подолання неабияких випробувань і присвята обраному творчому напрямку. Особливу повагу викликає старання дослідити рідний край, пізнати красу й неповторність через талановитих і працелюбних його жителів. Так, праці «До історії ніжинського золотарства», «Про ніжинського майстра-годинника Городецького» й інші, стали справжніми джерелами для етнографії, етнології, народознавства, краєзнавства й прославили не тільки автора, але й весь Ніжинський край!

Ніжинщина в творчому доробку Євгенії Юріївни Спаської займає чільне місце. Однією з перших розпочатих, проте, останньою з виданих студій Євгенії Юріївни, вважають її розвідку «До історії ніжинського золотарства», виголошену в 1926 р. на одному із семінарів Данила Михайловича Щербаківського. Відвідавши на Великдень у 1924 р. Ніжин, Євгенія Юріївна побувала у старій золотарки Плациндар. Окрім цікавих розповідей про майстрів Ніжина, остання подарувала гості чотири «підвіски» робити її батька Івана Плациндаря (пізніше дослідниця передала підвіски у Київський Сільськогосподарський музей) [10, с. 356]. Робота над узагальнюючою працею із золотарства продовжувалась до 1960-х років, і після її завершення Є.Ю. Спаська надіслала рукопис до Київського сільськогосподарського музею. Проте ця праця так і не була надрукована. (Нині праця Є.Ю. Спаської зберігається в архівних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського). Цікавою та, на жаль, також рукописною залишається її розвідка «Про ніжинського майстра-годинника Городецького». Вироби майстра дослідниця описала наступним чином: прості, без футлярів, з гирями, без напису на циферблаті. Цифри та їх розміщення, за висновками Євгенії Юріївни, – типові для Городецького: годинникові – римські, хвилинні та місячні – напівокруглі, арабські; циферблат білий, угорі якийсь пейзаж; по куточках – троянди. На задній стінці чорнилом виразно виведено ім'я власника – «Іоаннь Петренко». Дослідниця зазначила, що вироби Городецького їй доводилося бачити ще в дитинстві серед ніжинців, причому в футлярах і з його підписами. Євгенія Юріївна узагальнила зібрані свідчення та матеріали про майстра, які згодом і лягли в основу її праці.

У рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського НАН України зберігається значний за обсягом архів Є.Ю. Спаської, який складається з рукописних статей, підготовчих матеріалів до наукових праць, виписок із різних джерел, малюнків, автобіографічних записів. Одним із найцікавіших документів з багатой рукописної спадщини є щоденник етнографічних експедицій до гончарних центрів Чернігівщини, здійснених протягом 1921–1926 років. Щоденник Євгенії Юріївни, який носить назву «Подорожі по Чернігівщині; уривки з щоденників р.р. 1921–1926; головним чином про гончарство чернігівське» і є цінним джерелом для вивчення історії та мистецтва українського гончарства [13]. Дослідниця описувала побутові умови життя гончарів і віднайдені кахляні печі, фіксувала всі особливості асортименту й орнаментики кераміки, звертала увагу на традиційну обрядовість майстрів. Рукопис цих щоденників (списки, що головним чином стосуються Ніжинщини) нині зберігаються у фондах Ніжинського краєзнавчого музею [1]. Публікація ніжинського списку щоденника

Ніжинські матеріали в етнографічному щоденнику Євгенії Спаської

(«Дневник перебування мого в Нежине с 30.XII.1923 – 5.I.24») була здійснена науковими співробітниками Ніжинського краєзнавчого музею Т. Діденко та О. Морозовим у 2006 р. на сторінках збірника наукових праць «Ніжинська старовина». Ці унікальні документи містять не лише цінні відомості про стан і розвиток народних промислів та місцеві традиції на Ніжинщині, але й передають загальну атмосферу 1920-х років. До того ж, завдячуючи неабиякому літературному хисту дослідниці, щоденникові записи читаються легко, як окремі нариси, проливаючи світло на багатий духовний світ авторки. Проте, структура записів у щоденнику викликає труднощі в розумінні та систематизації матеріалу [10]. Записи, почасти, є уривчастими й розташовані в анахронічній послідовності (відсутній 1925 р.), що свідчить про перерви в дослідницькій діяльності, часті доповнення та перероблення тексту щоденника.

Розгляд записів щоденника логічно розпочати з нотаток 1921 р., які присвячені виключно Ніжинщині. Є. Спаська розпочинає виклад своїх досліджень з опису «изразцовых печей». Спираючись на вироби таких ніжинських майстрів, як Білик, Дроб'язко, Гомоляко, вона характеризує колір (кольори), візерунки, орнаменти та сюжетність ніжинських кахлів. Виробам гончаря Івана Дроб'язко були притаманні зображення птахів: «Судя по преимущественному сюжету – птицы – можно думать, что печь работы нежинского мастера Дробязко, жившего на Васильевке...» [13, с. 338] Для гончаря Дуйдора Гомоляко типовими були жовтуваті кахлі, з витонченим візерунком гірлянди. Іван Білик виготовляв кахлі з візерунком, названим Є. Спаською «ніжинським»: жовтуваті кахлі із зображенням синіх або темно-зелених квітів, перев'язаних стрічкою. Інколи дослідниці траплялися незвичні за сюжетом кахлі: на них було зображено дім зі сходами, схожий на грецьку кам'яницю, поряд із яким проростало дерево; автором таких кахлів також був Іван Білик. Отже, судячи з щоденникових записів ученої, можна говорити про розмаїття форм і орнаментів навіть у роботах одного майстра.

Із щоденникових записів дізнаємося про перебування дослідниці в Ніжині під час новорічних свят 1923–1924 р. У цей період Євгенія Юріївна захоплюється обрядовістю ніжинських цехів, детально описує цехові прапори і знамена, визначає їх значення та символіку. Перший запис про цехову справу Ніжинщини датується 2 січня 1924 р., коли дослідниця відвідала бібліотеку місцевого інституту. Там професор Михайло Бережков видав їй для опрацювання чотири цехові книги. Перша з цих книг датується 1782–1902 роками і належала столярному цеху. Вона була переплетена шкірою, наприкінці та у середині книги зображені андріївські хрести на двоголовому орлі. Цехова книга містила на кожній сторінці водяний знак – ведмідь у короні з алебардою та літерами Я, М, В, С, Я. Народознавиця зробила висновок, що цей водяний знак був гербом міста Ярославль, проте аргументованих доведень цього твердження в щоденнику немає.

Заглавный лист – на толстой красной бумаге золотым узором вокруг и надпись: «Книга сочиненная на основании ремесленного положения, содержащая в себе имена и прозвания мастеров нежинской столярной управы. Зделанная во время присутствия Управного старшины Андрея Ляшевского, его товарищей Петра Лютого и Петра Коробчевского [10. с. 158].

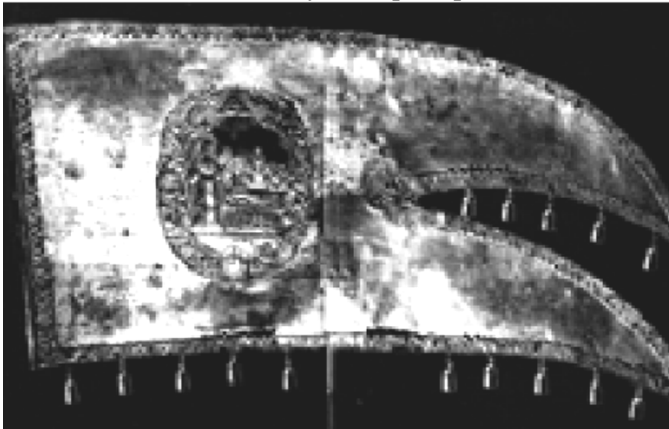
Далі в книзі надавався список майстрів, дата їх вступу в цех [10. с. 158].

Друга книга теж була в шкіряному обрамленні, дорого орнаментована. На всіх аркушах книги був водяний знак – зображення оленя. Зверху, на першій сторінці, місти-

вся наступний запис: «Книга Нежинской кравецкой Управы <...> зачисленные мастера состоят 1786 года генваря десятого дня...». Під назвою книги йде перелік 44-х майстрів: перший з них – купець, далі майже всі – міщани. В книзі є список тих, хто вступив до цеху пізніше. «Последняя запись: «1902 г. февраля 2 дня...» [10, с. 158].

Третя книга була в найгіршому стані, вузька за форматом (половина ширини письмового аркушу), переплетена тисненою шкірою. Аркуші книги – тонкі, білі, на кожному з них був водяний знак – олень. Роки початкових записів можна розібрати лише з п'ятої сторінки, де зазначаються дані за 1745 р. З наявних записів видно, що це книга ковальського цеху. Останній запис у книзі зроблений 11 березня 1902 р. В ній також наведені списки майстрів, які були вписані в цех «мастеромъ кузнечного ремесла г. Нежина <...> во вечность...» та старшин цеху [10, с. 159].

Четверта книга – формат аркушу зошита, підшита картоном. На титульній сторінці містилася назва цехової книги: «Материкъ нежинского ремесленного цеха сапожницкой Управы». Папір аркушів книги білого кольору, на кожній сторінці – овальна тиснена печатка, значення якої без лупи не розібрати. Книга датована 1821–1902 роками [10, с. 159].

«Значок» Ніжинського цеху золотарів (XVIII ст.; срібло, позолота). Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського (*ліворуч*) та печатка ніжинського цеху «сріблярів» (1786 р.).
Ніжинський краєзнавчий музей ім. Спаського І.Г. (*праворуч*)

Записи в щоденнику за 3 січня 1924 р. містять цікаву розмову Євгенії та Івана (її молодшого брата) Спаських із ніжинським майстром Василем Андрійовичем Пархоменком. Майстер розповів дослідникам про значні статки цехів – майже п'ять десятин землі в околицях Ніжина та 12 тис. руб. готівки в цеховій касі. Після закриття цеху Ніжинська міська управа привласнила все майно, а також книги, «версадло», «повестку», «контусы» – читаємо у щоденнику Спаської [10, с. 160]. Цікавою була розповідь Пархоменко про «версадло» (дзеркало): допоки сукно з нього не було знято – всі могли розмовляти «вільно» та коли сукно знімали – це означало, що розпочинався цеховий схід і говорити міг тільки член цехової управи, якого запрошували до слова. Верх «версадла» був прикрашений орлом, що сидів на кулі. Під час цехових святкувань верх «версадла» надягався на спеціальну палицю – виходила булава (Василь Андрійович називав її «цешкою»), з якою голови всіх цехів йшли попереду процесії під час цехових свят. Таким чином, відкриття верхньої частини «версадла» (дзеркала) – «Орла» – відкривало цехові процесії. «Обыкновенно «повестка»-«цешка» висела в

Управе на веревочке и употреблялась при оповещении всех вписанных в цех о дне собрания. Сторож или нововписанный член цеха должен был с нею обойти всех цеховых и предъявить ее. Кто видел повестку – обязан был явиться на сходку. Нововписанный мог откупиться за три рубля от обязанностей ходить с повесткой, созывая на сходку» – записала за В. Пархоменком дослідниця [10, с. 160]. Василь Андрійович розповів ще про цехові костюми, які назвав «халати» чи «стихарі». Старший син В. Пархоменка, Андрій згадав, що їх називали «контусы» (очевидно, кунтуші).

Были они длинные, синие с двумя золотыми полосками внизу рукавов и на воротнике, с поясом широким в позументе (как у певчих). Контусов было всего 12 (для цеховых старшин двенадцати цехов) и тринадцатый для старшины всех цехов. Лицо, идущее с повесткой, тоже одевало этот халат. «Скрыньки» (для хранения денег) – непременно принадлежности старшины цехов. Он не мог припомнить и утверждал, что деньги хранились в банке... [10, с. 161].

Зная у гончаров было черное бархатное с иконой Спаса и с золотыми эмблемами: гончарским кругом, молотком и лопаткой <...> У каждого цеха было две хоругви и, значит, во время общих процессий их было 24, а знамен – 15, так как у некоторых их было по два – старое и новое. Хоругви выдавались также на похороны цеховых мастеров, как и сукно, и парча. У гончаров было даже две парчи, а какое сукно – Василий Андреевич не помнит. Шафонский же описывает его, как темно-зеленое с нашитым голубым люстриновым крестом, обшитым кругом узеньким золотым позументом, а внизу – золотым и серебряным кружевом. Образ у гончаров был «Спасителя», и его, кажется, сдали в «Успение». Гончарский праздник – вторник на Масляной: в этот день в помещении Управы устраивался поминальный обед «по дидам» в складчину. Праздник сапожников – «Кузьмы и Демьяна», а приписаны они были к Богословской церкви. Праздник кузнецов – Успение Богородицы. Столяры приписаны к Васильевской церкви. Собственного цехового дома у гончаров не было. Их Управа квартировала на «Горбу», около Покровской церкви, в доме хромого извозчика Игната... [10, с. 162].

Євгенія Юрійвна в щоденнику детально описала цехові прапори: яскраво-червоний столярної та стельмаської управи; темно-червоний – кравецької управи; темно-синього – столярного цеху. «Все знамена одинаковой формы и величины. По длине верхней горизонтальной линии знамена аршина $2\frac{1}{2}$, по нижней аршина $1\frac{1}{2}$ или $1\frac{3}{4}$. Противоположный от древка край сильно скошен. Древко у всех одинаковое с шаром поверху, на некоторых, очевидно, были орлы, обломанные не так давно» [10, с. 162–163].

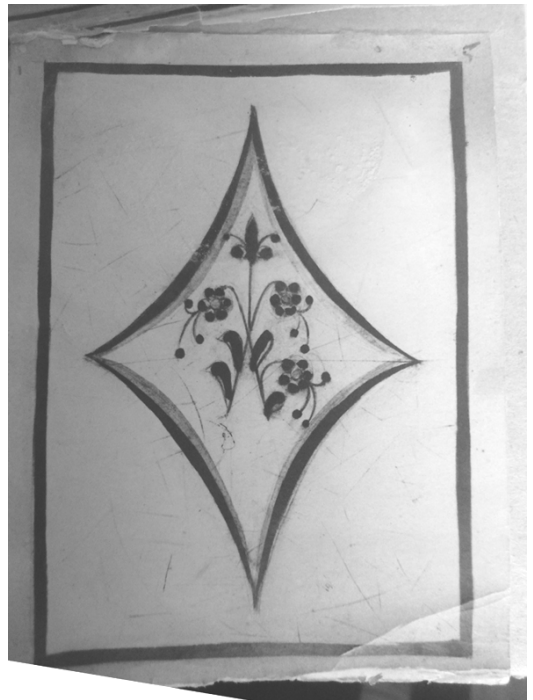
Цікавим з етнографічної точки зору є описи одягу. З особливим сумом пише Спаська про зміну моди серед ніжинських дівчат і молодиць: «С огорчением наблюдаю новую моду – многие девушки и молодницы покрасили свои нарядные суконные белые «юбки», отделанные черными бархатными ромбиками спереди и на рукавах, в синий и черный цвет...» [10, с. 158]. На думку Спаської, ці кольори є практичними, але не прикрашають дівчат з окраїни – Мигалівки, Авдіївки, Васильївки, Магерок. «И все реже попадаются полные «пахарские» костюмы – состоящие из: 1) ватной верхней «юбки» (кофты) из темно-синего куба в мелких цветочках – с большим круглым оплечьем, обшитым черными бархатными зубчиками, 2) такого же куба плиссированной, обшитой внизу широкой полоской бархата «спідниці» и парчового или атласного передника. Много ниток коралов – с медными резными украшениями (пуговицами) и бо-льшой ниткой крупного янтаря <...> Толстые белые чулки вязаные и черевики с мед-

ними гвоздиками» – занотувала вигляд костюмів наших «пахарських дівчат» [10, с. 159]. «Вив'язані» дівчата, зазвичай, теплими хустками. Повернулася до ніжинців й довоєнна мода на «дукачі», які тепер прикрашалися бантами, камінням різного розміру.

Я так пристально розглядала одну старуху в белом строченом кожухе с высоким стоячим воротником (как «kozyрь» в боярских шубах), что она отходит в сторону, и что-то бормочет – я успела услышать только «тьфу од пристриту!» Потом она смилостивилась надо мной и сказала, что «мода» на такие воротники сохранилась только в Кагарлыке [10, с. 159].

У чоловічих костюмах особливих змін не спостерігалось, лише з'явилося багато помаранчевих, «как апельсин на снегу», кожухів [10, с. 159].

Записи в щоденнику за 1922 р. присвячені ніжинським говіркам. Цікавим це дослідження є тому, що: по-перше, воно єдине на той час; по-друге, інформація зібрана і записана безпосередньо під час спілкування з респондентом, яким виступає місцева жителька Євдокія Синякова. Характерною для ніжинців і жителів околиць була швидка, нерозбірлива говірка з певним «дзеньканням». Спаська занотувала найбільш цікаві їхні повір'я та прикмети, пов'язані з Великоднем, на місцевому діалекті. Зі слів Євдокії Микитівни, у Чистий четвер негоже було залишати подвір'я, погріб та будинок брудними, щоб в господарстві не заводилися пацюки, миші, жаби, жуки, черв'яки. «Як до чцерквы жзажзвоняють у Шстрашну Шсуботу, хожзьяка выныццком начеб-то жзамитає по ушних кутоцчках про те-ж шсамий» – читаємо в щоденнику [13, с. 341]. Старі люди перед Великоднем обов'язково купалися в річці. Зі слів Є. Синякової, це оберігало від хвороб увесь рік. У дівчат існував звичай класти до миски зі свяченою водою червоне яєчко і вмиватися, щоб личко було чисте та рум'яне: «Дивччата кладуть у мышску крашене яєцчко ы вмываютьсся, сшо-б личце було цчисте увешсь год» [13, с. 341]. В обрядовий хліб (паску) ніжинці зазвичай клали імбир, шафран, з м'ясних продуктів – смажили свинину, яйця фарбували у цибулинні, гречці. В останній час для фарбування яєць деякі ніжинці купували привізні фарби. На Воскресіння Христове поблизу церкви освячували паску, яйця, сир, мед та рибу. Розговлялися ніжинці яєчком і свяченою паскою. «А ны шскорунок, ны кышсток од сшвяченого ны выкыдають у двір, а цчи у воду, а хоць у пицч» – розповідала Євдокія Микитівна [13, с. 341]. Освячене яйце, за ніжинськими повір'ями, могло лежати біля образів до наступного Великодня і не псуватися. Також існувала прикмета: якщо з Великодня людину починали кусати жовті

Ніжинські кахлі роботи майстра Дроб'язко.
Фото Євгенії Спаської, 1923 р.

жуки, то вона (залежно від віку) одружиться, або ж помре. Якщо ж в будинку заводилися чорні чи жовті жуки, господиня примовляла: «Ты цчорный, негарный, ыды куды жзнаешь! А як зжовтій – ты рудый, брыдкий, гыдкий!» [13, с. 341]. «Чцвиркунив не можна ж займати, ни травыты, ны шцо, а то вони рожжсердятаця ы пойдять ушсю оде-зжу того, хто ых жзаймае» [13, с. 341].

Євгенія Юріївна втретє перебувала в Ніжині з 30 квітня до 3 травня 1926 р. На ці дні також випав Великдень, тому вона мала можливість спостерігати за звичаями й обрядовістю місцевих жителів. Жінки старшого віку поспішали до Грецької церкви, де освячували миро. Ця служба, за свідченням Є. Спаської, залишилася у спадок від колишніх справжніх ніжинських греків. Правлять її щорік саме цієї ночі лише у Ніжині та Сімферополі. Від коля (той, хто ріже свиней) Євгенія Юріївна дізналася, що в Ніжині свиней колють у середу або четвер удосвіта. Голову відрізають надворі і несуть в хату. Потім кладуть на печі, щоб кабани і свині були жирні, як піч. Хвоста відрізають і кидають у «свинушник», щоб свині не переводилися. «Коли сажаять у саж тварину, несуть їй їсти на кришці од пічної діжи хліба і зерна, щоб була вона жирна, як діжа» [13, с. 361].

Кожний ніжинець на Великдень намагався засмажити свинину чи невеличке порося. Хто не колов своє – купував на базарі. Цього добра на великодні свята на ринку багато, ціна свинини – 15–20 крб./фунт. Цими днями селяни торгують яйцями, свининою, птиці майже нема. Успіх у покупців мали шафран та імбир, кишмиш, фарба для яєць.

У 20-х роках ХХ ст. в Ніжині на великі свята почали торгувати паперовими квітами. Продають їх молоді дівчатка (років 13–15) з навколишніх сіл – Магерок, Авдіївки. Їх

Ніжинський респондент дослідниці –
Євдокія Микитівна Синякова.
Фото Євгенії Спаської, 1922 р.

товар користується попитом як у простих, так і заможних ніжинок. Торгові ряди, за свідченнями Євгенії Юріївни, переповнені великими корзинами з високими букетами різнокольорових паперових квітів. Продають їх по 10–15 коп. за букетик із 7 квіточок. «Квіти червоні, сині, жовті, зроблені з папіросного папіру, листячко з зеленого глянцевого» [13, с. 166]. Дві торговки продавали квіти з фарбованої дерев'яної стружки, які виглядають натурально і більше подобаються інтелігенції. Це – троянди, волошки, гвоздики. Часто квітами зі стружки прикрашали плащаниці та ікони центральних церков. У церквах, що розташовані на околицях, квіти були паперові та більш яскраві. На ринку цього товару було багато та й селянам він подобався, тому органічно увійшов у їх вжиток. З'явився в продажі зовсім новий товар – паперові рушники, які продавали по 15 коп. Попит на них великий, тому на Страсний Четвер їх майже зовсім розбирали. Як занотувала у своєму щоденнику Є. Спаська – вона встигла купити останній за 35 коп.

До цих дешевих, дегенеративних, коли їх порівнювати зі справжніми рушниками, прикрас все ж цікаво придивитися, бо коли прийшов час, що за браком матеріялу й часу, за зміною моди заснула частина виробництв (писанок, наприклад, вже не пишуть, а просто красять, килимов не тчуть, а малюють просто на стінці, печі теж прикрашають не кахлями, а малюнками, – рушники теж не тчуть і не шиють, а малюють на папіросному папері, виробництв, у яких виявилася творчість українських жінок, то творча струя пішла у це русло дешевого малярства: на білому папері, квачиком з клоччя, аніліновими фарбами, мале дівча виписує те, що йому приходить в голову... [28, с. 167].

Композиція та зміст на паперових рушниках були ідентичними з давніми, лляними рушниками. Паперові рушники прикрашали вирізним кружевом. У хаті їх вішали – як і справжні – над дзеркалом, іконами, вікнами, на божниці, лампадках. Зазвичай, як пише дослідниця, ці рушники робили в селах. У Прохорах, наприклад, їх пишуть червоною фарбою на газетних листах, додержуючись орнаментальних рис колишніх декоративних рушників, як шитих, так і тканих.

Отже, етнографічні щоденникові записи Євгенії Юріївни Спаської є унікальною пам'яткою за змістово-тематичним наповненням. Окрім ґрунтовного дослідження гончарно-керамічного виробництва, багатьом етнографам і красзнавцям будуть цікавими її замітки про відвідані гончарні осередки. Одним із найяскравіших прикладів цього є ніжинські записи дослідниці. Євгенія Юріївна намагалася ретельно зафіксувати й описати все, що зникає з народного побуту і традиційної культури. Цим пояснюється розмаїття зібраних даних, що свідчить про величезну жагу до пошуку нового етнографічного матеріялу, а також про нескінченну любов до всього рідного, близького народознавиці з дитинства.

Джерела та література

1. Ніжинський краєзнавчий музей ім. Спського І.Г., ф. 8, оп. 1, од. зб. 7.
2. Народне мистецтво Галичини й Буковини. – К., 1919. – 68 с.
3. *Спаська Є.* Гончарні кахлі Чернігівщини XVIII–XIX ст. / Є. Спаська. – К. : Вид-во Київського Крайового Сільськогосп. Музею та П. П. П. виставки 1928. – 24 с.
4. *Спаська Є.* Кахлі Чернігівщини (XIII–XIX ст.) / Є. Спаська. – К. : Вид-во Київського Крайового Сільськогосп. Музею, 1927. – 33 с.
5. *Спаська Є.* Орнамент бубнівського посуду / Спаська Євгенія // Матеріяли до етнології. – Т. II. – К., 1929. – С. 201–227.
6. *Спаская Е.* Старо-крымские узоры / Е. Спасская // Известия Общества обследования и изучения Азербайджана. – 1926. – № 3. – С. 181–184.
7. *Спаська Є.* Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Є. Спаська // Наука і культура: Україна. – К., 1990. – С. 272–286.
8. *Спасская Е.* Татарские вышивки Старо-Крымского района: по материалам А.М. Петровой / Е. Спасская // Известия Восточного факультета Азербайджанского гос. ун-та им. В.И. Ленина ; Серия : Востоковедение – Т.1. – Баку, 1926. – С. 21–47.
9. *Білокінь С.* Мистецтвознавча діяльність Є.Ю. Спаської / С. Білокінь // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 64–67.
10. *Діденко Т., Морозов О.* Етнографічні щоденники Євгенії Спаської / Т. Діденко, О. Морозов // Ніжинська старовина. – Ніжин, 2006. – Вип. 2 (5). – С. 151–160.
11. *Непомнящий А.* Кримські сторінки біографії Євгенії Спаської / А. Непомнящий // Ніжинська старовина. – К., 2011. – Вип. 11 (14) – С. 125–136.
12. *Ситий І.* Щоденник Євгенії Спаської як джерело з історії цехових прапорів Лівобережної України / І. Ситий // Ніжинська старовина. – К., 2011. – Вип. 11 (14). – С. 57–68.

13. *Спаська С.* Подорожі по Чернігівщині; уривки з щоденників, рр. 1921–1926, головним чином про гончарство чернігівське / *Спаська Євгенія* // Українське Гончарство: Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне : Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 337–373.

***Дорохіна Т., Луговик Т.* Ніжинські етнографічні замітки в щоденнику Є.Ю. Спаської**

У статті висвітлено основні віхи життєвого і творчого шляху відомої дослідниці, схарактеризований ніжинський доробок етнографа.

Ключові слова: етнографія, народознавство, етнографічні щоденники, гончарство, Ніжинщина.

***Дорохина Т., Луговик Т.* Нежинские этнографические заметки в дневнике Е.Ю. Спасской**

В статье освещены основные вехи жизненного и творческого пути известного исследователя, охарактеризирован нежинское наследие этнографа.

Ключевые слова: этнография, народоведение, этнографические дневники, гончарство, Нежинщина.

***Dorokhina T., Luhovyk T.* Nizhyn ethnographic notes in Ye.Yu. Spasska's diary**

In this research the key milestones of the life and career of the famous scholar highlights, anthropologist characterized her heritage from Nizhyn period.

Key words: ethnography, ethnology, ethnography diaries, pottery, Nizhyn region.

[надійшло до редакції: 28.09.2014 р.]

УДК 94(477.51)»19»(044)

Ольга ГЕЙДА
(Чернігів)

Епістолярій Євгенії та Івана Спаських в особовому фонді Дмитра Бочкова

Імена Євгенії Юріївни (Георгіївни) та Івана Георгійовича (Юрійовича) Спаських відомі загалом науковців, мистецтвознавців і музейників. Дослідженням біографії Євгенії Юріївни займалися С. Білокінь, В. Борисенко, Р. Маньковська, Є. Шудря [1]. Опубліковано етнографічні щоденники та спогади Є.Ю. Спаської про свого вчителя Д. Щербаківського [2]. Біографії І.Г. Спаського присвячено значно менше уваги вітчизняних дослідників [3], що можна виправдати частково тим, що Іван Георгійович понад 40 років працював у відділі нумізматики Державного Ермітажу – тож більшість біографічних нарисів про вченого надруковано у російських наукових журналах [4].

У Державному архіві Чернігівської області в особовому фонді Дмитра Панасовича Бочкова зберігаються оригінали листів Євгенії та Івана Спаських, які є цінним джерелом для дослідження біографій науковців і досі не введені до наукового обігу. Постає питання Дмитра Панасовича Бочкова, на відміну від його адресатів, маловідома дослідникам історії Чернігівщини, хоча його науковий доробок, що складає кілька десятків ґрунтовних досліджень, безперечно заслуговує на пильну увагу сучасників.

Дмитро Панасович Бочков народився в 1887 р. у м. Остер Чернігівської губернії. Протягом 1902–1908 років навчався в Чернігівській духовній семінарії. Навчаючись на останніх курсах у 1906 р. був обраний дійсним членом Чернігівської губерньської